

crkva u svijetu

PRINOSI

PAŠTRIČEVI NACRTI ZA TRAKTAT »DE NATURA THEOLOGIAE«*

Marko Mišerda

Za razliku od drugih Paštrićevih teoloških traktata koji su, koliko nam je poznato, sačuvani u jednom ili dva prijepisa, ovaj je sačuvan — ukoliko sam ja to točno uspio rekonstruirati — u dvanaest verzija, prinosa ili nacрта, popraćenih različitim naslovima, naglascima.¹ Ova raznolikost je posve razumljiva, kad se zna da spomenuti tekstovi potječu iz različitih godina Paštrićeve profesure (njihovo datiranje se kreće između god. 1669.—1697.), ali ona nas ujedno upućuje i na to kako za nj pitanje naravi teologije nije tek jedno među ostalim, nego svakako jedno od važnijih. Uza svu raznolikost, moguće je ove tekstove staviti pod zajednički, širi i u Paštrića najzastupljeniji naslov: »O naravi teologije«.

Makar je ovdje riječ samo o nacrtima, djelomično o fragmentarnim rukopisnim skicama, odnosno o bilješkama za predavanja, koje, ovakve

* Teolog, profesor i pisac, Ivan Paštrić (Split, 1636. — Rim, 1708.) malo je poznat našem općinstvu. Ni njegova teološka misao nije još dostatno istražena. Prošle je godine, u povodu 350. obljetnice njegova rođenja, održan znanstveni simpozij, koji je u mnogočemu osvijetlio djela i život Ivana Paštrića. Radovi će biti objavljeni i sigurno će pridonijeti upoznavanju ovog našeg uglednog svećenika i teologa.

Ovaj članak je dio rada M. Mišerde. Paštrićevo poimanje teologije, koji je djelomično iznio na spomenutom skupu u Splitu i pripremio za zbornik simpozija. No, dok tamo donosi povijesni uvod u problematiku i sintetički pogled na Paštrićevo poimanje teologije, ovdje sustavno izlaže, pojedinačno, iz traktata o naravi teologije (*Uredništvo*).

¹ I. GOLUB, *Rukopisna ostavština Ivana Paštrića u Vatikanskoj knjižnici (fondo Borgiano latino)*. Arhivski vjesnik 1968—69, 11—12, 405—427, sumarni prikaz ovih rukopisa na str. 419—21. — Stručne kodikološke opise odnosnih kodeksa donijet će T. Mrkonjić u svojoj disertaciji o Paštriću; njemu ujedno zahvaljujem na uvidu u njegov još nedovršeni rad.

kakve jesu, niti su bile spremljene niti namijenjene objavljivanju, ipak nam ovi tekstovi pružaju dosta cjelovitu sliku Paštrićeva poimanja teologije, te su usprkos svojoj nedovršenosti vrlo zanimljivi. S obzirom da je riječ o vremenu formiranja teoloških disciplina kakve danas poznajemo, Paštrićeva razmišljanja, koja potječu iz vremena još ne »kanoniziranih«, za nas uobičajenih, teoloških disciplina (dogmatike, apologetike i sl.), utoliko su zanimljivija, što je on pokušao ići nešto drugačijim putovima, pa se to danas doima kao nešto »moderno«. Tako, već na prvi pogled upada u oči njegov originalni interes za cjelinu teologije, upravo za njezinu ograničenost: on pojedine discipline ne izdvaja, ali ih strogo razlikuje i misli iz i unutar sveukupne teologije. Treba tu još istaknuti i njegovu refleksiju o metodi, odnosno o znanstvenosti teološkog razmišljanja i istraživanja. Njegov interes za teologiju kreće se uglavnom u dva smjera: on se s jedne strane pita, što je uopće teologija, kakva je njezina priroda, kako je sazdana i kako funkcionira te, s druge strane, kakvu ulogu može ili mora imati tzv. »polemička teologija«.

Zanimljivost ovih tekstova i velika vjerojatnost da će se do njihovog eventualnog objavljivanja još dosta čekati, ponukali su me na njihovu nešto iscrpniju analitičku prezentaciju. Nedovršene i razasute Paštrićeve zapise trebalo je najprije identificirati kao zasebne cjeline. Odmah zatim zapazio sam da su oni toliko međusobno različiti, kako u formalnom tako i u sadržajnom pogledu, da ih nije moguće svesti na jedan nazivnik ni u kojem vidu. Dakako, detaljne i u tom smislu konačne analize bit će moguće samo kad tekstovi budu cjelovito objavljeni, što svakako zaslužuju. Tako će ova prezentacija imati s jedne strane informativni karakter, a s druge će poslužiti kao dopuna studiji o osnovnim značajkama Paštrićeva poimanja teologije.

S obzirom na brojnost i raznolikost ovih nacрта, za njihovo razumijevanje bilo bi vrlo važno uspostaviti najprije njihov kronološki redoslijed. To je pak dosta komplicirano; toliko da ću ja ovdje, držeći se uglavnom formalno-sadržajnih kriterija, to pitanje pokušati nekako riješiti, ali — razumije se — bez pretenzije da to bude konačno rješenje. Poteškoća je naime u tome što samo za jedan od ovih dvanaest tekstova, naime za *A-nacrt*, znamo siguran datum: za drugi (*J*) to je dosta vjerojatno. Za daljnja dva ili tri dataciju možemo pretpostavljati (*B*, *C*, *D*), a u jednom slučaju (*L*) zapisane su dvije daleke godine (1670/71. i 1697.). Druga poteškoća je u tome što namjena ovih nacрта, makar govore o istom, nije jednaka, jer su, čini se, jedni služili diktiranju u školi, drugi možda ponavljanju ili vježbama.² O Paštrićevu načinu predavanja polemičke te-

² Iz jednoga Paštrićevog zapisa, datiranog 12. siječnja 1697. (Borg. lat. 471. f. 236v), doznajemo nešto više o dosta kompliciranoj formi njegovih predavanja (po sadržaju bi to trebao biti koncept pisma upućenog rektoru Zavoda): «Il Lettor delle Controversie prega di uoler riflettere che 3 quarti ui uogliono per dettare, 2 quarti per spiegare, 2 quarti per repetitione e suo esercizio, 1 quarto per argomentare. Onde col leuarsi 2 quarti bisogna leuar l'argomentare, essendo la ripetitione più necessaria, e l'altro quarto ò di spiegare ò di ripetere. Dal quale modo procede che poco si spieghi, poco se repeta, si stia lontano di molte lettioni da quella che si detta nello spiegare, e nel ripetere; e non ui sia tempo di chieder dubbij e consequentemente le dispute patiranno di molto e le priuate e le publiche, essendo stato frutto dell'esercizio in scola quella brauura che gli scolari hanno mostrato nelle dispute.»

ologije poznato nam je, da je on gradivo bio podijelio u 28 traktata, točno razdijeljenih prema godinama studija, no neki njegovi zapisi upućuju na određenu nestalnost u tom pogledu.³ Konačno, makar to nije posebno naznačeno, najprije sam donio prikaz onih tekstova koje se u užem smislu može smatrati nacrtima za ovaj traktat (nacrti A—I), potom slijede drugi, koje se takvima može smatrati samo u širem smislu (prilozi J—L).

A. »KRATKE UVODNE NAPOMENE ZA POLEMIČKU TEOLOGIJU«⁴

Ovaj prvi *nacrt* datiran je prvom Paštrićevom akademskom godinom 1669/70, točnije mjesecom studenim 1669. Za razliku od metafizike i Aristotelove — naravne — teologije, kaže Paštrić, Bog je vjernicima dao »višu teologiju, koja se zove također svetom naukom« (altior theologia, quae sacra etiam doctrina appellatur« (f. 51), o čemu govori sv. Toma u prvom pitanju svoje *Summae*. No, nastavlja Paštrić, iako niti jedna znanost nije dužna dokazivati svoja načela (principia), nego uspomoć njih argumentira, ipak, u slučaju teologije, koliko god njezini temelji uopće nisu znani naravnim svjetlom razuma, toliko je onih koji je napadaju, te je potrebna polemička teologija koja će se s njima boriti. Oni se dijele u dvije vrste: jedni (heretici) dopuštaju samo određena teološka načela, drugi (gentes) nikakva. S prvima se raspravlja na temelju obostrano prihvaćenih načela, nastojeći iz čistih opravdati i druga; dok se s onima koji ne vjeruju rabi filozofski način argumentiranja. Potom spominje starije i novije autore (od Tertulijana do Tome), ističe osobito Bellarmina, a iznad svega za samu argumentaciju, Melchiora Cana; knjiga, veli, »nikada dosta hvaljena« (f. 52; s popisom Canovih teoloških mjesta). Pošto je tako protumačio ime, razlog, itd. polemičke teologije, Paštrić pokušava razjasniti njezinu razliku »od ostalih dijelova svetog nauka«, naimo od pisamsko-biblijske (scripturalis), »koja tumači prva počela (prima principia) ili Sveto pismo«, od moralne, mističke, te spekulativne, »koja sve istine izvodi iz principa vjere i razmatra ukoliko su sve istinite« (f. 53). Značajna je uloga koju pridaje biblijskoj teologiji, a zanimljivo je da nema pozitivne, koja će se kasnije odnositi na tradiciju.

Zanimljiva je i daljnja razlika: »ovi dijelovi svete teologije«, nastavlja Paštrić, »mogu se predavati na dva načina: ili kao u školama, stilom i metodom koji odgovaraju upućenijima (otuda naziv »skolastika«), ili pak

³ U jednom zapisu naslovljenom »Metodo nel quadriennio Teol. 1682« Paštrić u prvu god. stavlja traktate br. 1—11, u drugu 12—15, u treću 16—20, u četvrtu 21—28 (Borg. lat. 471, f. 256); no nešto prije (f. 190), gdje bilježi održana predavanja za god. 1670/77., teško je prepoznati takav raspored. Inače, traktate br. 10—11 i 14—15 drži god. 1673: svakj kroz dva mjeseca, traktat o naravi teologije samo u studenom (f. 250). — Nešto više podataka o školstvu u Urbanovu zavodu daje: N. KOWALSKY, *Pontificio collegio Urbano de Propaganda fide*, Rim 1956, 21—29; usp. također: M. JEZERNIK, *Il collegio Urbano*, u: *Sacrae congregationis de Propaganda fide memoria rerum* sv. I/1, Rim 1971, 465—482.

⁴ »Prooemialia brevia ad theologiam polemicam«, Borg. lat. 471, ff. 51—53; usp. GOLUB, *Ostavština*. 421 (gdje je prva riječ naslova netočno prenesena, stoji: Praemialia...).

popularnije, za narod (ad populum). No, kako su se heretici okomili upravo na skolastičku teologiju »savršeni teolog«, osobito polemičar, mora biti »zadovoljen« svim potrebnim, kako bi mogao »i hrabriti u zdravom naku i uvjeravati protivnike« (Tit 1, 9) (ff. 53—54). Iz ovog razmjerno iscrpnog pregleda prvoga Paštrićevog nacрта, naziru se već neke osnovne crte njegovog poimanja teologije, ali će biti još i znatnijih dopuna.

B. »RASPRAVA O OSNOVAMA POLEMICKE TEOLOGIJE«⁵

Drugi, *B-nacrt* dosta je duži od prvoga. Ako se ova rasprava, na temelju egzaktnosti Paštrićeva zapisa o predavanjima akad. god. 1672/73,⁶ smije staviti u god. 1672. onda već ovdje Paštrić kroči nekako baš do temelja, jer njegovo osnovno pitanje sada glasi: što je »zapravo« teologija, odnosno što je »prava« teologija (quid re vera sit, quid sit vera theologia; f. 131v).

Prije nego prijeđemo na sadržaj, moramo se pozabaviti nekim tekstološkim pitanjima, jer tekst nije cjelovito sačuvan, a i listovi, koji zacijelo pripadaju ovom nacrtu, uvezani su barem na dva različita mjesta. Naime, na početku *B-nacrta* Paštrić najavljuje šest točaka, koje želi raspraviti: 1) *de ipsa theologia* itd., 2) *adversarii*, 3) *arma*, 4) *auctoritates*, 5) *methodus*, 6) *censurae/qualificationes*. No, od toga je sačuvan materijal samo za prve tri točke, i to opet ne cjelovito. Novost je ovoga traktata u sistematizaciji građe (koju će i poslije zadržati, makar uz uvijek nove izmjene), a posebnost je u načinu izlaganja: uz »točke« (puncta) slijede »zaključci« (conclusiones).

Počnimo redom: *B-nacrt/traktat* providen je, najprije, uvodom (f. 131rv), koji se sastoji iz triju opaski, gdje se vidi na što Paštrić stavlja naglasak. Ponajprije (1), veli Paštrić, treba upozoriti novajlije (tyrones) na sve ono što spada na njihovu »novu disciplinu«.⁷ Zatim (2), s obzirom da teologija kao sveti nauk svoje počelo i nazivlje uzima iz riječi Božje, na kojoj se temelji, i raspored i metoda traže da se neposredno ispred traktata o Svetom pismu ili o riječi Božjoj kaže nešto o samoj teologiji, kako to običavaju ne samo ne-katolici, nego i neki od naših.⁸ I konačno, zadnja (3) opaska tumači kako je potrebno prethodno riješiti neka pitanja i sumnje s obzirom na vrijednost pojedinih načina argumentiranja ili kvalificiranja pojedinih tvrdnji, koje se inače uvijek iz-

⁵ »Tractatus de fundamentis theologiae polemicae«, Borg. lat. 471, ff. 131—140 + 123—130; usp. GOLUB, *Ostavština* 421 (skraćuje naslov, tj. izostavlja riječ 'Tractatus').

⁶ Početak ovog zapisa glasi: »Trattati da darsi nel 4.º anno: 1672. Nou Il Trattato de Fundamentis quibusdam Theologiae Polemicae« (Borg. lat. 471, f. 250). Osim ove datacije, za ovdašnje mjesto ovoga nacрта govori također ovdje zastupljeni pojam »pozitivne teologije«.

⁷ »Primum est quod tyrones de iis, quae ad sibi novam disciplinam pertinent, sunt praemonendi.«

⁸ »2. um est quod, cum sacra theologia a Verbo Dei, cui innitur sumat originem ac nomenclaturam, ordo ac methodus exigit, ut ante tractatum de Scriptura Sacra seu de Verbo Dei mox habendum praemittantur aliqua de ipsa theologia, veluti non modo consuevere acatholici plures, sed etiam ex nostris nonnulli.«

nova pojavljuju, tako da bi se izbjegle slične nejasnoće tijekom samoga izlaganja.⁹

Treba osobito naglasiti ovu Paštrićevu samouvjerenost o »novoj disciplini«, zatim tvrdnju o, ovdje bi se reklo, samoj Bibliji kao ishodištu teologije te o metodičnosti teološkog razlaganja i, konačno, pitanje neke prethodne — gotovo fundamentalne — teologije, odnosno teološke kriteriologije. Ništa manje značajna je Paštrićeva svijest, kako najprije treba raspraviti neka pitanja o samoj teologiji, te kako on u tomu slijedi ne samo katoličke nego i — još više — protestantske uzore.

Prva od spomenute tri sačuvane točke (točka I) glasi: »Što je prava teologija i kako se naša polemička razlikuje od ostalih, zvanih također teologijom?«¹⁰ Ovo je pitanje popraćeno s dva zaključka (conclusio), od kojih prvi glasi: »Teologija može biti prava bilo da raspravlja skolastički ili pozitivno« (f. 133v). Drugi je nešto duži a glasi: »Prava teologija jest jedna znanost, koja vjerno izriče poruku Svetoga pisma, te misao (sensus) Otaca i Crkve; koja pouzdanim istraživanjem iz članaka vjere izvodi zaključke, sigurno brani dogme i pruža stalnu pouku za život. Tako spekulativna, polemička i moralna teologija nisu različite u smislu različitosti vrste, nego su različiti dijelovi iste teologije.«¹¹

Time smo dobili okvir ove prve točke o biti teologije. Što se tiče diobe teologije, kojom se Paštrić uvodno bavi na prvih nekoliko stranica (ff. 131v—33v), ona može, veli, biti mnogostruka (f. 131v); kod njega je trostruka, a djeluje se prema svrsi, predmetu i načinu (ratione finis, obiecti, modi). S obzirom na svrhu, teologija je spekulativna ili praktična. Prva razmatra istinitost propozicija, dok je druga usmjerena na djelovanje. Sva se teologija svodi na ovu dvostruku podjelu, veli Paštrić (f. 132).

S obzirom na predmet, Paštrić dijeli teologiju na biblijsku (scripturalis), zatim na dogmatsku, polemičku ili kontroverzističku, te na moralnu (uključujući kazuistiku) ili etiku. Ovima, veli, treba pridodati mističku, koja ima za zadatak sjedinjenje duše s Bogom, kako su to učinili sv. Toma Akvinski i Dionizije Areopagita. Ona se zove i propovjedničkom (concinatoria), makar se ovaj rijetko pridaje ime teologije. Može se

⁹ »3. um est quod in ipsarum disputationum fere omnium cursu incidere saepe solent quaestiones ac dubitationes variae, an scilicet hoc vel illud argumentandi genus valeat? an Patrum auctoritas teneat? an propositio sit de fide, an proxima fidei, et an opposita sit haeretica vel potius temeraria? Et undenam id sit dignoscendum? etc. Ideo, ne nobis huiusmodi tricae molestiam praebeant in cursu, visum est hic initio breviter nos ab illis expedire.«

¹⁰ »Punctum I. Quid sit vera theologia? et quomodo nostra polemica distinguatur a coeteris, quae dicuntur theologia?« — Tekst na ff. 131v—40r, no prijelaz od f. 138v—39r nije u redu, vjerojatno je koji list izgubljen. — Termin »vera theologia« upućuje možda na Cana (usp. isti, *De locis theol.* 8, 2; cit. kod: MIŠERDA, n.m., bilj. 35).

¹¹ »II Conclusio: Vera theologia est una scientia, dicens exactam Sacrae Scripturae notitiam et Patrum atque Ecclesiae sensum; ex fidei articulis conclusiones [per?] solidam speculationem deducentem [deducens?], defensionem solidam dogmatum [praebens?], solidam morum doctrinam. Itaque theologia speculativa, polemica, moralis non sunt theologiae quoad ultimam partem diversae, sed partes diversae eiusdem theologiae« (f. 135v). — Tekst je prepravljan, te stoga jezično neusklađen.

ovima nadodati i teologija Otaca (theologia Patrum), koja se odnosi kako na koncilске tako i na izvankoncilске spise. Inače svaka teologija koja se bavi pojedinim pitanjima, može se zvati spekulativnom, jer stoji u bližem ili daljem odnosu s kojom dogmom, odnosno uopće s kršćanskim, vjerskim istinama. Ona se katkad zove i skolastičkom, jer se bavi kontroverznim pitanjima među katoličkim teološkim školama.

S obzirom na način (modus), Paštrić ovdje razlikuje pozitivnu i skolastičku teologiju. Prva bi bila jednostavna i lagana, gotovo pučka (simplici ac facili modo et fere populari),¹² bez spekulacija i suptilnosti, koje pripadaju drugoj, skolastičkoj teologiji, koja je stoga teška i pretpostavlja upućenost u znanstvene discipline (f. 132v). Paštrić pridodaje opasku o tome kako heretici ne podnose skolastičku teologiju, već sve izvode samo iz Biblije. Pače neki i od katolika govore slično hvaleći samo Ocu i pozitivnu, prema njima »sigurnu« (solida), teologiju, a klone se spekulacija. Ako ipak preporučuju govoriti prije svega o dogmatskoj i polemičkoj, proglašavajući spekulaciju beskorisnom i kojekakvom, koja čak da samu istinu zamračuje, oni zapravo ne traže istinu nego brane vlastito mišljenje, pokazujući nepoznavanje povijesti, Otaca i uopće crkvenih stvari, te zbog nemarnosti u istraživanju istine, rekli bismo nekritički, slijede opće mnijenje (communis opinio). Drugi pak uopće zovu teozozima katoličke polemikare, moraliste i sl., dok su tim skolasticima samo oni koje mi zovemo spekulativcima (f. 133rv).

Drugim riječima, Paštrić ostaje vjeran svojoj prvoj podjeli (A-nacrt), na teologiju »in scholis« i »ad populum«, koju sada zove skolastičkom i pozitivnom. Naziv »skolastika« za nj će vrijediti trajno u ovom neutralnom značenju (zato ću i govoriti o »školskoj« teologiji), dok će pojam »pozitivne« teologije doživjeti još neke promjene. I sam će poslije radije govoriti o teologiji koja je »znanstvena« i koja to nije.

Upravo to pojašnjavanje, naime, da »prava« teologija može biti izložena »školski« (scholastice) ili »pučki« (positive), tema je prvog zaključka (ff. 133v—35v). Prvi dokaz (probatum) u tom smislu je, kako je u pitanju samo način izlaganja, koji ne mijenja bit same stvari, jer raspravljati »pučki« znači raspravljati općenito poznatim rječnikom (per terminos notos communiter), a »školski« znači raspravljati učenim i filozofskim rječnikom (per terminos scholasticos et philosophicos). Drugi dokaz je činjenični: sami apostoli, a onda i Oci, raspravljali su »positive«, skolastici »scholastice«, a svi su oni teolozi, pa je, dosljedno, jedno i drugo »prava teologija« (vera theologia) (f. 133v).

Tomu slijede još dva prigovora (obiectiones): u prvom se Paštrić pita, mogu li se nove ideje (res novae) izreći drugačije osim novim riječima (per voces novas), ili »uzvišene stvari« (res sublimes) drugačije osim običnim riječima (per voces communes)? On jasno odgovara, ali dodaje

¹² U istom smislu Paštrić dodaje: »Ita Scriptura Sacra et plurimi Patres, quia sic procedunt, suam theologiam denominant positivam« (f. 133). Zapravo, obadva ova naziva pripadaju tek skolasticima a ne patristicima, a prvotno su rabljeni prije svega u parovima speculativa/practica, odnosno positiva/negativa (usp. A. BLAISE, *Lexicon latinitatis Medii Aevi*, Turnhout 1975, s.v.).

— opisno.¹³ Drugi prigovor je upućen protiv skolastičkih suptilnosti, a zagovara otačku jednostavnost. Stvari su ipak, po Paštriću, kompliciranije. Ukratko se može reći kako se skolastika zbog dubine misli i egzaktnosti radi služi tehničkim jezikom, dok je puku dovoljno općenitije tumačenje (*per terminos proprios et specialissimos, popularibus satis est rem integram proponere*; f. 134v). U svakom slučaju, istinu treba konačno prihvaćati zbog uvjerljivosti, a ne zbog toga što bi bila zaodjevena lijepim riječima, jer tada može doći do sumnje, prozrlazi li snaga uvjerenja iz same stvari ili iz riječi (f. 135). Ovim finim nijansiranjem Paštrić pokazuje istančan sluh za riječi i pravi osjećaj za stvari o kojima raspravlja.

Drugi, »zaključak«, kako smo već vidjeli, donosi definiciju »prave teologije«. U pitanju znanstvenosti, ovdje mu je važno da je to znanost, koju on definira funkcionalno: teologija se sastoji u izricanju poruke Pisma i misli Crkve/Otaca. Paštrić će odmah razjasniti kako se teologija »oslanja« (innititur) na Pismo i Crkvu/Oce: »tanquam principiis seu fundamentis«, te ih zato mora točno poznavati (f. 136). Otuda je prema njemu znanstvenost teologije neodvojiva od stalnosti (*soliditas*), kako u moralnom učenju tako i u spekulaciji i obrani, jer inače teologija postaje »nezakonitom« (spuria), kad netko — kao što neki običavaju — ne mareći za Pismo i mišljenje (*sensus*) Otaca i Crkve, samo iz svoje pameti hoće braniti dogme i drugo prije rečeno. »Soliditas« pak ima nepristrano »ispitivati pravu istinu« (veritatem genuinam examinare; f. 136rv). Zato »prava teologija« i jest »znanost o Bogu, koja se nadovezuje na objavu« (*scientia de Deo revelationi innexa*; f. 137v). Na teologa dakle spada da otkriva »misao Božju sadržanu u onim riječima« (*sensus Dei in verbis illis inclusum*).

Drugačije rečeno, da bi teologija bila znanost teolog mora razmišljati o svom predmetu iz principa dotične znanosti (f. 138).

Pošto je Paštrić tako izričito biblijski zasnovao svoj pojam teologije,¹⁴ znanstveno-teološki postupak (*scientificae procedere*) sastojat će se u nastojanju oko sigurnih i očiglednih spoznaja, odnosno, gdje to nije moguće, treba doći barem do vjerojatnosti. A to znači, služeći se Tominih riječima, da na teologa spada pokazati podudarnost dotičnih vjerskih istina s razumom, odnosno, da one nisu protiv razuma, te da se dadu riješiti svi protivni razlozi.¹⁵

Točka II bavi se adresatima polemičke teologije, a tekst kojim raspolažemo krnji je, nema ni početka (nalazi se na ff. 123r—26r u istom kodek-

¹³... »Sicut res novae possunt explicari per voces non novas, circuitione quadam facta, ita et res sublimes et supernaturales per circuitionem verborum possunt explicari« (f. 134).

¹⁴... »nomine Scripturae divinitus inspiratae venit illa, quae sacris libris continetur et principalis pars est theologiae« (f. 138).

¹⁵... »Theologus debet scientificae procedere, ergo: gignere in se et in aliis cognitiones certas et evidentes quantum fieri potest, et si non poterit ad evidentiam deduce saltem ad propiorem gradum, scilicet probabilitatem, non quod velit demonstrare id quod est supra naturam... sed quod ostendendo aliquantus congruere rationi, hoc pacto persuadeat infideles... Scientificae procedere est ostendere veritatem propositam per principia admissa ostendendo habere certissimam vel saltem magna connexionem, solvere similiter quae opponuntur«... (f. 139).

su). Tekst započinje pregledom patrističke hereziološke literature (Epifanije, Ireneje, Ivan Damašćanin i dr.), kojima dodaje nekoliko suvremenih imena.¹⁶ Iz toga se može pretpostaviti kako je Paštrić osobito stalo do preglednih radova (abecednih ili kronoloških). On potom precizira svoj pristup hereticima (f. 124v): najprije ih (1) želi identificirati (jer da dolazi do češćih konfuzija imena), zatim (2) bi htio utvrditi u čemu je njihova heretičnost (što, kaže, nije uvijek lako); (3) znati točno njihovo vrijeme, (4) mjesto postanka i smjerove širenja i, konačno, (5) njihovo učenje (eorum fundamenta), i to s obzirom na Pismo, koncile, Oce i povjesničare.

Ovaj temeljiti pristup problematici čini se da je vjeran odraz Paštrićeva interesa za temu (o čemu svjedoče njegovi brojni ispisi i bilješke). Uočljiv je interes za fenomen hereze uopće, ne samo za one suvremene. U preostalom dijelu teksta još je riječ o klasifikaciji adresata polemike teologije. Paštrić ne popušta sistematizaciji, makar ističe kako »dogmatičar« mora biti spreman hvatati se u koštac sa suvremenicima (f. 125). Na prvo mjesto u njegovoj klasifikaciji dolaze ateisti, koje on zove i »političarima« (politici): oni, naime, »ništa od prave religije ne dopuštaju: niti da Bog postoji, niti da čovjek ima svoj cilj, već hoće da svime ravna slučajnost, te tvrde kako je sve što se tiče religije samo namještena prijevara, kako bi se narod nadom i strahom poticalo na vršenje njihova posla.«¹⁷

Od takvih »političara«, koji šire »ovu kugu«, Paštrić navodi poimenice Macchiavellija, makar odmah dodaje kako je takvih uvijek bilo. U drugu vrstu ubraja pogane i štovatelje idola (pagani, etnici, idololatrae), ali takvih, veli, u Europi više nema, za razliku od Azije i Amerike. Zatim slijede židovi, a kao četvrti navedeni su muslimani. Tek na petom mjestu dolaze kršćanski heretici. Za doktrinarna pitanja upućuje na literaturu (Gualtier, Salelles, Gravina); to bi dakle mogao biti pravi kraj ove točke.

Točka III raspravlja o »oružju« (arma), kojim se služi polemička teologija. Tekst je, čini se, cjelovit (ff. 126v—30v). Izlaganje je podijeljeno

¹⁶ Imena su: Bernard de Lutzemburgo (†1535; djelo: *Catalogus haereticorum*), Gabriel Prateolus/du Preau (†1588; *Elenchus haereticorum*, 1581.), Alphons de Castro (†1558; *Adversus omnes haereses libri XIV*), Jacob Gaultier (†1636; *Table chronologique de l'état du Christianisme*, 1609., lat. 1616.), Sebastian Salelles (†1666, *De materiis tribunalium S. Inquisitionis*, I—II, 1651/53.), Florimundus R(ajemond/Raimond (djelo: *Histoire de la naissance et progrès de l'hérésie*, 1605., lat. 1655.), Domenico Gravina (†1643, *Praescriptiones catholicae adversus omnes veteres et nostri temporis haereticos*, 7 sv., 1617/39).

¹⁷ »Primo aliqui sunt atheistae, quia nihil verae religionis admittunt, neque Deum existere, neque finem hominum, sed omnia casu regi. Et debere autem asserunt, quae spectant ad religionem, fieri et exterius simulare, ut populi contineantur in officio per spem ac metum; et ideo politici vocantur. Pestis haec... (f. 125). — Usp. B- i C-naert; Paštrić duguje ovaj naziv po svoj prilici Becanusu: »Per Politicos intelligo partim eos qui pluris politiam aestimant quam fidem et Religionem; partim, qui disputant quaestiones ad politiam aliquo modo pertinentes« (oni su jedan od quinque genera adverzarija) (M. BECANUS, *Manuale controversiarum*, Antwerpen 1624.; navod se nalazi u objašnjenju sadržaja, početak, nepag.). — Korisno djelo na temu: H.—M. BARTH, *Atheismus und Orthodoxie. Analysen und Modelle christlicher Apologetik im 17. Jh.*, Göttingen 1971.

u tri cjeline, na tri »zaključka« (conclusio). Prvi se bavi općenitim pitanjem dokazivanja dogmi (vera, certa de fide), gdje se Paštriću odmah postavlja pitanje prvog uporišta argumentacije. Makar Paštrić predlaže u tom slijediti argumentaciju Krista Gospodina, apostola i Otaca, on će opet stvar razmatrati u općereligijskom kontekstu (židovi, muslimani, heretici). Na kraju konstatira kako katolici u raspravi je li nešto »de fide« imaju na raspolaganju slijedeća sredstva: Pismo, apostolsku tradiciju, consensus cijele Crkve, odluke općih koncila i definicije »ex cathedra« rimskih papa (neki dodaju, kaže, slaganje Otaca i teologa).

Na to se nadovezuje i drugi »zaključak«, koji glasi: »Samo Pismo uzeto za sebe (nude sumpta) ne može biti pravilo vjere (regula fidei), već treba dodati tumačenje (interpretatio) Otaca i Crkve«... (f. 127v—28). U tumačenju će Paštrić dodati kako nikome, dakle, ni hereticima, samo Pismo ne može biti »regula fidei«, već mu se dodaju različito motivirana tumačenja (f. 128v). Dakako, tu će važno mjesto zadobiti »sensus Ecclesiae«, jer ona je nezabludiva (infallibilis), kako je to konačno formulirao i Tridentiski koncil (f. 129v—30r).

Treći »zaključak« predstavlja druga skupina od pet mogućih argumenata: najprije dolaze oni teološki (opet Oci, te teolozi/kanonisti), drugi autori (filozofi i sl.), naravni razum i osobito povijest. Značajno je što Paštrić ove argumente »provjerava« opet na primjeru Isusa; naime, kako se on njima služi u raspravama s farizejima. Inače u ovim »mjestima« Paštrić se ugleda u Čana, kojega poimenice i navodi (f. 128v).

C. »RASPRAVA O NARAVI TEOLOGIJE«¹⁸

U slijedeća dva slučaja imamo posla s kraćim tekstovima. Prvi od njih, naš *C-nacr*t, pisan je na svega šest stranica, dotjeranim — zacijelo ne Paštrićevim — rukopisom, ukrasnim naslovima i unutar označenoga okvira na stranici. S obzirom da je deset takvih uokvirenih stranica ostalo prazno, ono što je napisano može se smatrati barem u nekom smislu dovršenim. Iz Paštrićevih zapisa o održanim predavanjima doznajemo kako je on god. 1673. i — vjerojatno — opet 1676.¹⁹ održao predavanja pod ovim naslovom, no ne znamo da li se ovaj zapis odnosi na ovaj, na D- ili čak na najdorađeniji *I-nacr*t. Stavljam ga ovdje, uz *B-nacr*t, na temelju nutarnjih kriterija domišljenosti pitanja o kojima govori.

Ovaj *C-nacr*t bavi se samo dvama pitanjima: »quid« i »quotuplex sit theologia«? Što je i kolikovrsna je teologija? Što se tiče prvoga pitanja, ovdje se jedva što može prepoznati od onoga što smo do sada vidjeli. Teologija se jednostavno dijeli na dva dijela: na naravnu i na nadnaravnu ili objavljenu. Razlikuje se po »motivu«, u prvom slučaju je taj motiv naravan (u smislu »in quantum scibile est supremum ens naturaliter, attingibile ab intellectu; f. 141), odnosno nadnaravan (u smislu »prout subest fidei«). »Vjera« se pak odnosi na »objavljeno«, ko-

¹⁸ »Tractatus de natura theologiae«, Borg. lat. 471, ff. 141—143; usp. GOLUB, *Ostavština* 421 (opet naslov kraćen, izostavljena riječ 'Tractatus').

¹⁹ Borg. lat. 471. f. 190; za god. 1676. ovaj traktat stoji u zagradi, ali nije prekrizen, za razliku od nekih drugih, pa nije jasno što bi to imalo značiti.

načno, na Pismo i Tradicije, te je tako ova teologija nadnaravna; ona je zato sveti ili objavljeni nauk (doctrina sacra seu doctrina revelata), a znanost je jer ima svoje principe, naime »objavljene istine ili dogme i članke vjere«, iz kojih onda izvodi »teološke zaključke« (conclusio theologica; f. 141v).

Dok je prvi dio vrlo shematiziran i, po svom karakteru, tradicionalan, drugi nas po svojoj podjeli teologije vraća posve Paštriću. Novost je ovoga nacрта, i zato ga smatram mladim od predhodnoga, što glatko govori o »objavljenim istinama« u formuli »aliae... scripto, aliae ore tenus et per traditionem oralem« (f. 141v). Dosljedno tome, uz pojam biblijske teologije (scripturalis) stoji — ako ne na istoj razini, ono svakako pod istom prvom točkom — »pozitivna teologija ili drugim imenom teologija Otaca« (theologia positiva seu alio nomine theologia Patrum). Time je, naravno, promijenjeno značenje pojma »pozitivne teologije«, kakav je bio u *B-nacrtu*, i to posve izričito: »Zove se pozitivnom, jer ne čini ništa drugo doli stavlja (ponere) pred oči objavljene istine, koje nalazi istražujući u Pismima, otačkim i crkvenim spisima« (f. 142).

Pod drugom točkom riječ je o polemičkoj teologiji, koju on ovdje najprije zove dogmatskom (quatenus defendit dogmata seu sua principia impugnatur) ili drugačije, izvrsnijom riječju, polemičkom (polemica, id est proeliatrix) i, konačno, kontroverzistikom (vulgative et minus proprio vocabulo dicitur controversia seu theologia controversiarum fidei; f. 142). Nadalje, nastavlja Paštrić, koliko god je dogmi ili objavljenih istina (bilo u Pismu ili Tradicijama), toliko može biti i pitanja polemičke teologije. No, kako među ovim istinama ili pitanjima postoji određena sveza, dopusti li se u raspravi jedno, puno toga treba prihvatiti, a nijeće li se nešto, nijeće se odmah mnogošto; tako su očito neke glavne točke (puncta principalia) u pitanju, a ne nužno sve.

S »prave teologije« (B), Paštrić pomiče naglasak na polemičku: »Ovdje teologija započinje raditi znanstveno« (agere scientificae) i, reklo bi se, »u punom značenju« (quasi pleno pretio; usp. f. 142rv). Polemičkoj teologiji izričito je određena praktičnost, ona je samo spekulativna i to sa zadatkom »da pokaže istinitost vjere protiv protivnika koji je napadaju« (f. 142v). S obzirom na način argumentiranja, Paštrić opet razlikuje ateiste od heretika. S prvima može biti riječi samo o razumskoj argumentaciji (ratio et lumen naturale), s drugima argumentat može postati u užem smislu teološki (vere theologicum). Potom su svi »protivnici« nabrojani u poznatom redu: najprije ateisti, koje opet zove »političarima«, jer prilagođuju religiju svom vremenitom cilju (f. 142v—43r), potom pogani, pa židovi, muslimani, te konačno heretici, gdje lutheranima i kalvinistima pridružuje janseniste.

Pod trećom točkom niječ je o »školskoj« teologiji (quaestiones inter catholicos), koja može biti i spekulativna i praktična. Praktičnom, odnosno moralnom teologijom bavi se Paštrić u četvrtoj točki (f. 143v). Ona se zove još kršćanska etika, a tu spada i ascetika ili duhovna teologija (exercitatoria alio nomine spiritualis), koja svojim vršcima prelazi u mističku teologiju, jer teži za jedinstvom s Bogom. Tu su još kazuistika i »katehitička teologija«; te parenetska i »propovjednička« (concionatoria); ove dvije zapravo nemaju, veli Paštrić, znanstveni karakter.

Slijedeći vrlo kratki tekst, naš *D-nacrt*, prekinut je na kraju četvrte stranice, i to već pri prvom dijelu prvoga paragrafa (§ 1 upisan — naknadno? — na rubu). Na donjem desnom rubu prve stranice stoji god. 1696. (s imenima studenata), koja po nutarnjim kriterijima ne bi smjela biti važna za dataciju postanka ovoga teksta. Upadljiva je opća sličnost ovoga *D* s prethodnim *C-nacrtom* (vidi tamo također kolebanja oko datiranja, koja i ovdje vrijede). Ipak, nešto je i ovdje novo, maime već glavni naslov, gdje ovaj traktat postaje prvi: *Tractatus I.*²¹

Opet je teologija podijeljena na naravnu i nadnaravnu, s manje shematiziranom prezentacijom, a zatim slijedi podjela »nadaravne« teologije, koja je jedna, kao što je njezin predmet, Bog, jedan. Razlikuje se ne po vrsti već prema zadacima (non specie sed munere; f. 229v). Dijeli se na biblijsku (verbum Dei scriptum), pozitivnu (verbum Dei traditum: Patres, concilia, pontificum decreta), polemičku,²² zvanu još »proeliatrix«, »controversiosa«, ponekad i dogmatska; slijedi skolastička spekulativna (conclusiones, inter scholas catholicas), te moralka ili kršćanska etika, zvana još ascetika i mistika; to je zapravo praktična skolastika, i ovaj dio teologije može se predavati znanstveno ili neznanstveno (f. 230v). Nabrojenim službama dodaje Paštrić katehetsku, parenetsku ili propovjednu (concionatoria) teologiju, te govornišтво (rhetorica christiana). Tu Paštrić nadovezuje i govor o zadacima teologa, ali je tekst prekinut. Kako bilo, konačno s cjelovitošću ovoga *D-nacrta* on pokazuje — i u tom smislu se nadovezuje na *C-nacrt* — daljnju diferencijaciju s obzirom na razdiobu teoloških disciplina. Teologija ostaje u osnovi petodjelna, ali je uočljiv uvijek neki novi naglasak, pa i pokoji novi naziv.

Odmah iza ovoga teksta (f. 231) slijedi popis od 12 točaka što su sve skolastici — poimenice Duns Scot i Toma — raspravljali u uvodima (in questione prooemiali), a onda Paštrić u osam točaka sažima svoja pitanja.²³

²⁰ »Tractatus I. De natura theologiae«, Borg. lat. 471, ff. 229—230; usp. GOLUB, *Ostavština* 421 (pod zajedničkim naslovom s prethodnim, folijacija naznačena za obadva).

²¹ Sa strane stoji: »§ 1: quid sit theologia? quodnam sit obiectum et subiectum eius et quae principia.«

²² Njezin zadatak glasi: ... »debet ostendere non esse contra rationem naturalem et solvere difficultates et quae opponuntur ab hostibus fidei« (f. 230).

²³ Paštrićeva pitanja glase: »Nos: 1. Quid sit theologia? quod obiectum eius, quae principia; 2. an una et quotplex eius munus? et an scientia vera, an practica an speculativa; 3. an polemica sit argumentativa et quos hostes habeat, ubi catalogus haereticorum; 4. quid sit dogma et fides, ita ut haeresim constituunt; 5. an consensus Patrum; 6. an theologorum; 7. quaenam sint qualificationes propositionum; 8. quis catalogus (?) haereticorum« (f. 231). — Paštrić će se sličnim pitanjima baviti u drugom dijelu *I-nacrta* (usp. tekst u zborniku sa simpozija o Paštriću; usp. također *L-nacrt*). — Za 13. st. usp. M. KÖPF, *Die Anfänge der theologischen Wissenschaftstheorie im 13. Jh.*, Tübingen 1974, 276—285 (Quaestionenverzeichnis der theologischen Wissenschaftslehren).

U pogledu Paštrićeve pragmatičnosti s obzirom na »polemičku teologiju« ovaj nacrt zauzima vjerojatno središnje značenje. Tekst opet nije dovršen, nije niiti datiran, a nalazi se u dva različita kodeksa (pri tom nije prekinut). Paštrićeva *Suma* donosi uvod (bez naslova) i dio prvoga traktata s naslovom *De natura theologiae polemicae* (f. 5v).

Sam uvod započinje upravo sveobuhvatnom definicijom teologije (u tom smislu novom): teologija je vrlo opsežna znanost o Bogu ukoliko njegova uzvišenost i veličina sve obuhvaćaju, kako ono što se spoznaje naravnim svjetlom razuma, tako i ono nadnaravnom objavom; jer, što god jest u svijetu ili je Bog ili Božje djelo.²⁵ I makar je teologija jedna, kao što je Bog jedan, odnosi se na više područja ili zadataka (facultates, munia). Paštrić odmah zatim povezuje pojam teologije s objavom: principi teologije su božanske istine, objavljene od Boga ili usmeno (zване Tradicijama) ili pismeno (zване Svetim pismom). Oni koji odbijaju spomenute principe teologije, zapravo ne znaju razlikovati što je iznad od onoga što je protiv naravi. Takvih ima više vrsta: ateisti odbijaju »sve istine«, pogani dopuštaju samo ono što je racionalno. Ovdje se mogu, veli, ubrojiti i muslimani, jer ne priznaju za objavljene ni židovske ni kršćanske istine, dok za neke druge to tvrde, te ih miješaju s lažima.

Slično je i sa židovima, nekoć »pravom religijom«: nisu prihvatili Mesiju, a prihvatili su lažna učenja u Talmudima. Objavljene istine dijelom niječu i kršćanski heretici (riječ *haeresis* Paštrić prevodi kao *eclectio*, valjda u smislu eklektičnosti), koji ili negiraju neku istinu, ili dio Pisma, ili nešto tumače drugačije, odbacujući »sensus Ecclesiae«. To su dakle oni s kojima teolog ima posla, jer odbacuju objavljene istine, koje su jedine predmet vjere: ateisti, pogani, muslimani, židovi i heretici (f. 1v—2r).

A što se teologije tiče, polemička je ona koja brani principe teologije uopće (*theologia prout sua principia defendit dicitur polemica*), drugi je zovu dogmatskom ili kontroverzističkom. Upravo zato što »brani principe prave teologije« polemika je uglednija od ostalih disciplina (f. 2v). Zadatak je teologije, veli Paštrić, po sebi dvostruk: ona mora »pronaći« i »protumačiti« (*invenire, explicare*) objavljene istine. Iz toga on razvija svoju uobičajenu podjelu teologije: biblijska (*scripturalis*), koja, doduše, ne mora »tražiti« objavljene istine, ali ih mora »tumačiti«. »Pozitivna teologija« odnosi se na ne-pisano, na predaju: u ovom slučaju dotične istine treba velikim trudom »pronazati« u Ocima, koncilima, papinskim dekretima, povijesnim spisima, tradicijama pojedinih Crkava i potom ih »tumačiti« »*iuxta Ecclesiae sensum*« (opet *invenire/explicare*). Polemičku teologiju, veli, treba razlikovati od »pozitivne«, i zato nije dobro zvati je tim imenom: ona brani istine vjere i principe, koji će onda

²⁴ »*Summa theologiae polemicae*«, Borg. lat. 471, ff. 1—8; nastavak u Borg. lat. 473, ff. 310—315; usp. GOLUB, *Ostavština* 421 (naveden samo prvi dio).

²⁵ »*Theologia amplissima scientia est utpote de Deo, cuius maiestas et amplitudo cuncta complectitur, tum ea quae naturaliter lumine cognoscuntur, tum ea quae supernaturaliter revelatione. Quandoquidem quidquid est in mundo vel Deus est vel Dei effectus*« (f. 1).

služiti školskim spekulacijama, odnosno »školskoj teologiji«. Ova se pak dijeli u spekulativnu i praktičnu ili moralnu. Ukoliko je zadatak teologije poučavati kršćanski puk (credenda, facienda), zove se katehetika, propovjedna ili parenetska teologija (f. 3rv).

Paštrić potom posvećuje pažnju teologu: »savršeni teolog«, veli, sve bi te zadatke morao vršiti: tumačiti Pisma, dobro poznavati tradicije vjere... braniti vjerske istine... itd., kako su to ugledni teolozi, kao na pr. Toma, radili, što Paštrić ponovno točku po točku obrazlaže. Međutim, veli, neki su se, pače najveći broj njih, bavili »samo skolastičkim pitanjima, drugi pak samo praktičnim moralnim, tako te su teologiju razdijelili prema dotičnim pitanjima« (ratione quaestionum«). On tomu pridodaje: »Mi ćemo isto tako odijeliti polemička pitanja od ostalih i posvećujući se trećem zadatku predlažemo *Summu cjelokupne polemičke teologije*«²⁶ ... On želi najprije govoriti o »principima ove znanosti, naime o Pismu i Tradicijama, budući da su to temelji cijeloga zdanja«. Drugi radije govore najprije o Bogu, po kojem, kao svom formalnom objektu, teologija nosi i ime. Kao svoj prvi traktat Paštrić donosi traktat o samoj teologiji, kako je i Toma započeo svoju *Summu* pitanjem o svetom nauku.²⁷

»TRAKTAT I. O NARAVI POLEMIČKE TEOLOGIJE

Tekst koji sada imamo pred sobom nadovezuje se na prije navedeni treći zadatak (munus) teologije i obrađuje najprije nekoliko uvodnih pitanja o polemičkoj teologiji (necessitas, praestantia, scientia), dok preostali, nedovršeni dio stoji u znaku »zaključka« (conclusio), bolje reći teze, koja glasi: »Polemička teologija mora biti argumentativna« — raspolagati dokazima (Theologia polemica debet esse argumentativa; f. 7v). O argumentativnom značenju teologije Paštrić raspravlja u vrlo kompliciranoj skolastičkoj formi (probationes, obiectiones, responsiones), makar se u svemu služi isključivo biblijskom argumentacijom. Potkraj rasprave Paštrić prelazi na teološke kvalifikacije (ff. 314v—15rv), u svezi s kojima opet postavlja tri »zaključka« (conclusio), odnosno teze, koje onda razvija.

Na početku uvoda Paštrić izjavljuje kako će se unaprijed baviti samo »polemičkom teologijom«. Njezina »vrijednost« (dignitas), veli, očita je već iz rečenoga, kao i iz činjenice da je Kristu Gospodinu, apostolima i Ocima prvotna briga (res primaria) bila širenje i obrana vjere: s tim je povezan i »ugled« (praestantia) ove discipline, jer je »dogmatska« i jer raspravlja o osnovnim pitanjima vjere (de religione ipsa; f. 5v).

Kao kriterije raspravljanja navodi Paštrić dva, i to, ponajprije, princip racionalnosti (ratio naturalis), koji se realizira s jedne strane u slaganju filozofskih (naravnih) i teoloških (objavljenih) istina. Isto vrijedi, s dru-

²⁶ »Nos igitur etiam polemicas quaestiones dividendo a reliquis et 3. um munus exercentes Theologiae totius polemicae summam proponimus, ut contra fidei hostes pugnatoria habeamus arma expedita«... (f. 5).

²⁷ U popisu Paštrićevih traktata Pismo i Tradicija naći će se na 10/11 mjestu. Ovaj elemenat bit će svakako jedan od važnijih kriterija pri periodiziranju Paštrićeve teološke misli, o kojoj će svakako trebati voditi računa.

ge strane, i negativno, naime, da se ono što je »krivo rečeno sa strane protivnika« ujedno pokaže kao kontradikcija (f. 5v—6r). Drugi kriterij jest kompleksni pojam povijesti (historiae sacrae et prophanae, universales et particulares), jer, veli, pojedina učenja treba točno promotriti, ne po čuvenju ili iz druge ruke, da ne bismo s neznanja postali smiješni. Zanimljivo je da Paštrić oba ova kriterija — logičku koherentnost i činjenicu egzaktnost — želi primjenjivati opet na općereligioznoj razini, jer među sugovornike, uz kalviniste, lutherane itd, navodi i »brahmane i dr.« (f. 6).

Neophodnost (necessitas) »polemičke teologije« Paštrić vidi u Pavlovoj riječi kako »treba da bude podjelā (herezā)« (1 Kor 11, 19), pa je za to potrebna i zasebna teološka disciplina. Govori također i o dva, »rekli bismo, enciklopedijska djela iz hereziologije: kronološki prikaz u djelu isusovca Jacoba Gaultiera²⁸ i abecedni u djelu Alphonsa de Castro²⁹ (f. 6rv).

Preostalo je još pitanje znanstvenosti »polemičke teologije«. Paštrić ne želi na ovom mjestu zauzeti stav u skolastičkoj raspravi o predmetu: naime, je li teologija »sciencia subordinata« (Toma) ili teologiji ne pristaje ime »znanost« u užem smislu (Duns Scot). Paštrićeva je definicija znanosti šira: on pod imenom »znanost« podrazumijeva »samo onu, koja ima sigurna načela i koja je argumentativna; a to znači da izvođi jedno iz drugoga, i znanstveno postupa prema ona tri načina — definiranja, dijeljenja i argumentiranja — uzeta iz znanstvene logike: služeći se (raspoloživim) sredstvima, metodom i racionalnim rasporedom, sve ispituje, odbacuje ono što je krivo, a istražuje istinu.«³⁰

Ako je Paštrić ovdje na neki način znanstvenost »polemičke teologije« poistovjetio s argumentativnošću (u koju, dakako, spadaju metodičnost i racionalnost), a k tome toj istoj temi posvećuje sav ostatak ovoga nacrtā, onda ovdje imamo posla s nečim vrlo važnim, možda bitnim za Paštrićevo poimanje — u ovom slučaju »polemičke« — teologije. Uopće je pitanje, nije li to sam Paštrić osjećao kao novost, čak kao nečuvenu novost. Je li možda to kritički glas na manje ili više proizvoljne tvrdnje ili autoritativne konstrukcije svojih teoloških suvremenika? Da to za Paštrića nije samo tako izrečena riječ, vidi se također po silnom aparatu (probationes, obiectiones, conclusiones), kojim je popraćena ova na prvi pogled bezazlena tvrdnja.

Paštrićevo obrazlaganje ovoga »zaključka« potpuno je biblijskog karaktera.³¹ Njegov dokazni postupak sveden je, najprije, na »primjer Krista«,

•

²⁸ GAULTIER, *Table chronologique*, lat. iz. 1616.

²⁹ de CASTRO, *Adversus omnes haereses*, Pariz 1534.

³⁰ »Nos vero... solum nomine scientiae intelligimus eam, quae habet principia certissima et est argumentativa, deducens scilicet ex uno aliud, et scientificè procedit per tres illos modos definiendi, dividendi et arguendi — desumptos ex logica scientiarum, instrumento et methodo utitur ac dispositione rationali cuncta examinans, falsa depellens, veritatem inquirens. Hoc nomine ab haereticis negatur [sc. theologia] esse scientia, quia volunt Scripturam esse clarā et in ea dogmata reperienda esse« (f. 7v). — Paštrićevi termini definitio/divisio/argumentatio (usp. I-nacrt) upućuju zacijelo na P. da Fonseca, *Institutionum dialecticarum libri octo* (1564., i češće kasnije) (usp. W. REISSE, *Die Logik der Neuzeit*, Stuttgart 1964, sv. 1, str. 363).

³¹ Usp. f. 311 v: »Ob. 1. Argumentationes et deductiones quas facimus ex Sacris Scripturis«...

i u tom je smislu kristocentričan. Cijela ova argumentacija »exemplo Christi« temelji se na četiri mjesta iz Matejeva evanđelja. U prvom slučaju (Mt 12, 1—8: povreda subote), Paštriću je važno što Isus opravdava svoje učenike motivacijom kako je »Sin čovječji gospodar subote« (r. 8); to za nj nije argumenat Pisma već samo naravnog razuma (f. 8v). Isto se ponavlja i u drugom slučaju (Mt 22, 15—22: porez caru); ni tu nema premise iz Pisma već samo »ex recta ratione« (f. 310). Druga dva argumenta su iz Pisma: naime, uskrsnuće mrtvih (Mt 22, 23—33, iz Izl 3, 6: Ja sam Bog Abrahamov...) i Isusovo mesijanstvo (Mt 22, 41—46, iz Ps 110, 1: Reče Gospod Gospodinu mojemu...). Slične primjere nalazi Paštrić i u sv. Pavla (f. 311).

Na kraju će Paštrić ustvrditi: polemička teologija je dakle argumentativna, kako se to vidi iz primjera Krista Gospodina, apostola i Otaca, koji su branili vjeru protiv osporavateljima: katoličku vjeru treba argumentirano (per argumentum) braniti iz već prihvaćene vjere i iz naravnog razuma, što je prihvaćeno od protivnika, bilo da se radi o hereticima ili nevjernicima. Iz toga slijedi kako Božje objave nisu bile tako jasne, da ne bi bilo mjesta za zaključivanje i dokazivanje.³²

Slijede četiri prigovora (obiectio). Prvi se odnosi na spomenute dokaze i izvode (argumentationes et deductiones), koji, makar izloženi na temelju Pisma, nemaju odmah značenje dogmi vjere ili božanskih objava, jer »ljudsko ne rađa nego ljudskim«. U tom će, kaže, odlučivati Crkva.

Drugi prigovor iznosi poteškoću što u dokazivanju (in argumentatione) dolazi do češćih raspi, koje apostoli i Oci zabranjuju. No, misli Paštrić, traženje i obrana istine takvo što opravdavaju (pro rebus magnis et divinis), a djelomice to traži već i čovjekova narav (ex conditione humana). Treći se nadovezuje na drugi, tvrdeći kako takve rasprave ugrožavaju »simplicitas Christiana« (kršćansku jednostavnost). Na temelju Pavla, tvrdi Paštrić: ako rasprava nije motivirana istinom (pro veritate) već željom za pobjedom (pro victoria ex ambitione), onda tu nema jednostavnosti. Moramo imati, veli, pravu jednostavnost (simplicitas ipsa), koja daje duši iskrenost iz ljubavi za istinu (sinceritas ex veritatis amore), što on odriče drugoj strani (haeretici, infideles) ukoliko napada katolike. Osim toga, drži da su sofizmi i podrugivanja (sophismata, cavillationes), protiv jednostavnosti i da im nema mjesta u »polemičkoj teologiji« (f. 312r—13r). Konačno, četvrti prigovor postavlja pitanje: nije li polemika protivna duhu prve Crkve (contra mentem primitivae Ecclesiae)? Autor odgovara: ne samo da je iz naravi stvari takvo što potrebno, nego to primjerom pokazuju toliki autori, kao Ambrozije, Bernard i mnogi drugi te postojanje brojnih crkvenih akademija.

(Nastavak slijedi)

³² »Polemica ergo theologia est argumentativa et ad exemplum Christi Domini atque apostolorum, addo deinde et Patrum, qui fidem contra adversarios defenderunt: debet Catholicam veritatem deducere per (?) argumentum ex fide iam acceptata, vel ex ratione naturali vel ex aliis admissis ab adversario, sive agatur contra haereticos sive contra infideles. Ex hoc signum est revelationes Dei non fuisse tam claras, ut opus non sit deductione et argumentatione« (f. 311v).